

Janusz Szczepański

"Ziemiaństwo Mazowsza Płockiego w latach 1918–1939", Tomasz Piekarski, Poznań 2013 : [recenzja]

Rocznik Mazowiecki 25, 300-304

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Piekarski, *Ziemiaństwo Mazowsza Płockiego w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2013, ss. 394.

Recenzowana publikacja książkowa dr Tomasza Piekarskiego stanowi owoc jego wieloletnich badań nad dziejami ziemiaństwa znacznej części Mazowsza w latach Drugiej Rzeczypospolitej. Książka mieści się znakomicie w szerszym nurcie badawczym lat ostatnich, niezwykle nośnym i ważnym, a dotyczącym miejsca i roli ziemiaństwa w życiu politycznym, społeczno-gospodarczym i oświatowo-kulturalnym Polski okresu międzywojnia. Ziemiaństwo była to warstwa stanowiąca elitę społeczną, majątkową II Rzeczypospolitej, o bogatej tradycji kultywowania wartości narodowych i patriotycznych, w pełni identyfikująca się z przemianami zachodzącymi w kraju, ale zachowująca dystans wobec warstw niższych. Warto nadmienić, że w okresie Polski Ludowej problematyka ziemiaństwa polskiego na ogół była pomijana w ówczesnych badaniach historycznych. Jeżeli już ją podejmowano, to z perspektywy marksistowskiej ideologii, zaś ocena tej warstwy społecznej była wyłącznie negatywna, a jej obraz zafałszowany.

Ramy czasowe rozprawy są łatwe do uzasadnienia. Obejmują okres od odzyskania niepodległości przez państwo polskie do wybuchu II wojny światowej. Dla autora przedmiotem analizy dziejów ziemiaństwa mazowieckiego jest obszar Mazowsza Płockiego, w skład którego wchodziło sześć powiatów ówczesnego województwa warszawskiego: płocki, ciechanowski, sierpecki, mławski, płoński i przasnyski.

Omawiana książka Tomasza Piekarskiego składa się z sześciu rozdziałów przedstawionych w układzie chronologiczno-problemowym. Taka konstrukcja rozprawy umożliwiła autorowi szerszą analizę zjawisk i procesów towarzyszących szczególnie w okresie I wojny światowej i w pierwszych latach odradzającego się państwa polskiego.

Rozdział I książki posłużył do naszkicowania portretu ziemiaństwa płockiego w czasach carskich, przed wybuchem I wojny światowej. Na jego losy wyraźne piętno wywarła zmieniająca się struktura własnościowa ziemian po ukazie uwłaszczeniowym cara Aleksandra II z marca 1864 r. Autor przytacza wiele przykładów w sprawie zróżnicowania majątków ziemskich w poszczególnych powiatach Mazowsza Płockiego, z czego wynika, że dobra ziemskie największe i duże pod względem ilościowym ustępowały dobrom niewielkim, ale dominowały pod względem posiadanego obszaru, co decydowało o ich pozycji ekonomicznej i społecznym prestiżu.

Tomasz Piekarski podkreśla, że na przełomie XIX i XX w. mazowieckie ziemiaństwo uczestniczyło w upowszechnianiu oświaty na poziomie elementarnym, co zresztą wynikało z kanonu zasad i wartości pozytywistycznych, a których ważnym elementem była oświata ludu. Ziemiaństwo płockie było aktywnymi członkami Ligi Narodowej, zakładali tajne szkoły dla dzieci wiejskich. Włączyli się również w walkę o wprowadzenie języka polskiego do szkół i urzędów w okresie rewolucji 1905 r.

Autor przypomina inicjatywy ziemiaństwa Mazowsza Płockiego, służące modernizacji własnych gospodarstw przez stosowanie szeroko pojętej kultury rolnej (uprawa, nawożenie gleby, mechanizacja rolnictwa, melioracja), ale także aktywność Płockiego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu, Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, Koła Ziemianek. Płoccy ziemianie uczestniczyli też w działalności Polskiej Macierzy Szkolnej, natomiast ziemianki Mazowsza Płockiego angażowały się w zakładanie ochronek nie tylko dla dzieci służby folwarcznej, ale i dzieci chłopskich. Wśród płockich ziemian spotyka się inicjatorów zakładania straży ogniowej, spełniającej zarazem funkcje patriotyczne i kulturotwórcze. Wśród nich byli także aktywni członkowie i darczyńcy Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Rozdział II publikacji charakteryzuje ziemiaństwo Mazowsza Płockiego w okresie I wojny światowej i u progu II Rzeczypospolitej. Autor włożył wiele wysiłku, aby ukazać zniszczenia majątków i dworów płockich ziemian podczas działań militarnych lat 1914–1915. W interesujący sposób Tomasz Piekarski przedstawił zaangażowanie płockiego ziemiaństwa w działalność komitetów obywatelskich i rad opiekuńczych, które przyjmowało w swoich ocalałych z pożogi wojennej majątkach ziemskich dzieci z terenów objętych działaniami wojennymi. Szczególnie cenną była tu pomoc sanitarna, organizowana przez płockie ziemianki oraz objęcie opieką bezdomnych dzieci. Rola działalności charytatywnej nie zmalała po wyparciu Rosjan z Królestwa Polskiego i wprowadzeniu okupacji niemieckiej.

Dosyć ogólnikowo zostały scharakteryzowane postawy polityczne ziemian Mazowsza Płockiego wobec wydarzeń I wojny światowej, m.in. wobec faktu stacjonowania na ziemiach Mazowsza Płockiego polskich legionistów. Z całą pewnością można było to osiągnąć dzięki kwerendzie w zespole „Naczelny Komitet Narodowy”, znajdującym się w zasobie Archiwum Państwowego w Krakowie. Okres I wojny światowej nie jest jednak główną płaszczyzną rozważań autora rozprawy poświęconej dzieciom płockiego ziemiaństwa.

Tomasz Piekarski we właściwy sposób zilustrował wkład ziemiaństwa Mazowsza Płockiego w organizowanie władz odradzającej się Ojczyzny po zakończeniu I wojny światowej. Zasygnalizował złożoną sytuację ziemian w obliczu wrzenia rewolucyjnego, ogarniającego służbę folwarczną całego Mazowsza, a inspirowanego przez Związek Zawodowy Robotników Rolnych, pozostających pod wpływami PSL „Wyzwolenie”, PPS i KPRP.

Nie można też mieć żadnych zastrzeżeń do sposobu zaprezentowania ogromnej roli płockiego ziemiaństwa w walce z najazdem bolszewickim 1920 r. Nie szczędziło ono środków finansowych i koni przekazywanych formowanym pułkom jazdy. Przedstawiciele ziemiaństwa byli też obecni wśród członków powoływanych w lipcu 1929 r. Komitetów Obrony Państwa lub Komitetów Obrony Narodowej. Autor nie zapomniał o przedstawieniu ogromnych strat osobowych i ekonomicznych, będących udziałem płockiego ziemiaństwa w pamiętnych dniach sowieckiego najazdu.

Rozdział III książki Tomasz Piekarski poświęcił omówieniu aktywności politycznej ziemian Mazowsza Płockiego w okresie II Rzeczypospolitej. W ślad za większością polskich historyków okresu międzywojnia najpierw skoncentrował się na przedstawieniu aktywności politycznej ziemian w okresie demokracji parlamentarnej (do 1926). Autor szeroko omawia zaangażowanie czołowych płockich ziemian – na czele z Tadeuszem Świeckim i Michałem Bojanowskim – w działalność Związku Ludowo-Narodowego, w kampanie wyborcze w związku wyborami parlamentarnymi 1919 i 1922 r. Obraz ten byłby jednak pełniejszy z chwilą przedstawienia poparcia społeczeństwa dla endecji w wyżej wymienionych wyborach do Sejmu i Senatu (procent uzyskanych głosów) na obszarze analizowanych sześciu powiatów wchodzących w zakres terytorialny Mazowsza Płockiego.

Warto podkreślić, że autor uchwycił w swoich badaniach tak istotny wątek w założeniach programowych i działalności politycznej Narodowej Demokracji, jak antysemityzm. To samo dotyczy niezmiernie trudnej dla płockiego ziemiaństwa kwestii parcelacji majątków ziemskich, stosunku wobec zamachu majowego Marszałka Józefa Piłsudskiego czy postaw politycznych ziemian Mazowsza Płockiego wobec prób ich pozyskiwania przez władze sanacyjne.

Tomasz Piekarski, w oparciu o materiały źródłowe, analizuje udział płockich ziemian w Okręgowych Towarzystwach Rolniczych, przedstawia ich strukturę organizacyjną i oświatową oraz inne osiągnięcia. Nie omieszkał też przedstawić ich działalności w samorządzie terytorialnym w Związku Ziemian, organizacjach katolickich i innych organizacjach społecznych. Wiele miejsca poświęca zaangażowaniu ziemian Mazowsza Płockiego w działalność Akcji Katolickiej na terenie diecezji płockiej. Kościół katolicki był dla tej warstwy najważniejszym sojusznikiem w walce o wpływy na mazowieckiej wsi.

Trudno sobie wyobrazić publikację o ziemiaństwie bez uwzględnienia ich wkładu w rozwój życia gospodarczego. Tej problematyce poświęcony został rozdział V książki, w którym znalazły się informacje o realizacji reformy rolnej na Mazowszu Płockim, organizacji pracy i wytwórczości w majątkach ziemskich, sytuacji finansowej ziemian i ich udziale w rozwój przemysłu tej części mazowieckiego regionu. Tomasz Piekarski słusznie konstatuje, że ziemianie Mazowsza Płockiego – podobnie jak przedstawiciele tej warstwy społecznej całej II Rzeczypospolitej – stale borykali się z wysokimi podatkami i niskimi cenami produktów rolnych. Mieli oni natomiast okazję zadbać o swoje interesy ekonomiczne zasiadając w radach wielu banków, syndykatów rolniczych, spółek owocarskich, zarządach cukrowni i mleczarni.

Autor w ostatnim rozdziale interesująco przedstawia obraz życia codziennego, styl życia płockiego ziemiaństwa, ich zwyczaje, zainteresowania, a także religijność. Mimo narzekań na niską dochodowość majątków ziemskich ziemianie żyli jednak w komfortowych warunkach, chociażby w kontekście warunków bytowania chłopów czy robotników rolnych.

Tomasz Piekarski słusznie zauważa, że relacje pomiędzy płockim ziemiaństwem a robotnikami rolnymi układały się niezbyt poprawnie, wręcz źle. Byli

oni traktowani przez ziemian jako ludzie „drugiej kategorii”. Niezbyt dobrze układały się stosunki ziemian z warstwą chłopską, a zwłaszcza z działaczami ruchu ludowego. Przyczyną tych niekorzystnych relacji była kwestia realizacji reformy rolnej, którą chłopi uważali za akt dziejowej sprawiedliwości i ekonomiczną konieczność. W rozprawie są liczne przykłady złych stosunków między dworem a robotnikami rolnymi.

Autor mógł pokusić o zaprezentowanie dziejów ziemiaństwa Mazowsza Płockiego w latach 1918–1939 dzięki wykorzystaniu licznych archiwaliów, źródeł drukowanych, pamiętników, wspomnień, prasy oraz historycznych opracowań.

Przeprowadził pracochłonną kwerendę, zwłaszcza w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy, m.in. w aktach Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego z lat 1918–1939, jego oddziałach w Mławie i Pułtusk. Tomasz Piekarski korzystał też z zasobu Archiwum Państwowego w Płocku. W tej ostatniej placówce archiwalnej najwięcej cennych informacji źródłowych pozyskał dzięki kwerendzie w aktach Okręgowego Urzędu Ziemskiego oraz Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Płocku i Sierpcu z okresu II RP. Na uwagę zasługuje wykorzystanie takich zespołów archiwalnych z zasobu Archiwum Akt Nowych w Warszawie, jak: Centralne Towarzystwo Rolnicze i inne organizacje rolnicze, Główny Urząd Likwidacyjny oraz Związek Powiatów RP.

Wartościowym uzupełnieniem rozprawy są aneksy, a wśród nich m.in. biogramy aktywnych działaczy ziemskich Mazowsza Płockiego okresu międzywojnia.

Publikacja książkowa Tomasza Piekarskiego wypełnia istotną lukę w badaniach nad społeczeństwem Mazowsza w okresie II Rzeczypospolitej. Na podstawie solidnie przeprowadzonej kwerendy źródłowej, przedstawionych wspomnień przedstawicieli badanego przez siebie środowiska ziemiańskiego udało mu się ukazać pełen kształt postaw zbiorowych i indywidualnych, cechujących warstwę społeczeństwa Mazowsza, która pozostała w zasadzie tylko wspomnieniem.

Z obowiązku recenzenta chciałbym jednak zwrócić uwagę na pewne drobne niedociągnięcia autora książki o dziejach ziemiaństwa Mazowsza Płockiego w latach 1918–1939. W moim przekonaniu, Tomasz Piekarski powierzchownie ujął sprawę komasacji gruntów, stanowiącej przedmiot sporów między ziemiaństwem a warstwą chłopską, ale niejednokrotnie też – między sąsiadami o rodowodzie ziemiańskim.

Pewien niedosyt wiąże się z brakiem podjęcia przez autora rozważań na temat stosunku ziemiaństwa Mazowsza Płockiego do strajku chłopskiego w połowie lat 30. XX wieku. To samo dotyczy zaangażowania płockiego ziemiaństwa w akcję Funduszu Obrony Narodowej w obliczu zagrożenia ze strony hitlerowskich Niemiec.

Należy też wspomnieć o błędnych zapisach nazwisk autorów w bibliografii: np. Mariana Pokropka jest Prokopek (s. 387) oraz Zapalanka Z. czy Zapalina Z. (s. 378).

Te drobne rzeczy w niczym nie pomniejszają wysokiej oceny publikacji książkowej Tomasza Piekarskiego. Nakreślił on zbiorowy portret ziemiaństwa Mazowsza Płockiego – grupy społecznej, mającej ogromny wkład w rozwój życia politycznego, społeczno-gospodarczego i kulturalnego mazowieckiego regionu. Warto podkreślić, iż omawiana książka wpisuje się w nurt badań dziejów ziemiaństwa nie tylko Mazowsza, ale również wieloaspektowych badań nad tą warstwą społeczną w skali całej Polski.

Janusz Szczepański